

שותף אמין

לרכישת הכותל המערבי

חאג' אמין אל חוסייני בשירות "ועד הצירים", 1918-1920

דותן גורן

מבט מהרובע היהודי אל הכותל המערבי ושכונת המוגרבים, שנות ה-20 (אוסף המושבה האמריקנית)

המוסלמית. במקביל התנהל משא ומתן באותו עניין בין נציגי הקהילה היהודית בירושלים לבין מנהלי ווקף אבו־מדין. יוזמה מקומית זו צמחה בהובלת המחנך הירושלמי יוסף בר־נ מיוחס, ללא ידיעתו של ויצמן. עם פרסומה ברבים התבטלה התכנית כולה. בתכתובות מאוחרות נאמר כי ועד הצירים לא הצליח לגייס את הסכום הנדרש לעסקה.

עדות נוספת ליוזמת ועד הצירים לרכישת רחבת הכותל המערבי ופינוי שכונת המוגרבים סיפק יצחק יהודה כהן, תושב ירושלים וסוחר אמיד. הוא קיים קשרים הדוקים עם המנהיגות הערבית בארץ ישראל, בהם חאג' אמין אל־חוסייני והאמיר עבדאללה. עדותו נמסרה למהנדס ברוך קטינקא, שעבד בשירות המופתי בסוף שנות ה־20 בהקמת מלון "פאלאס" ובבניית מעונו הפרטי בירושלים.

לאחר שהצבא הבריטי כבש את ירושלים בחנוכה תרע"ח (דצמבר 1917), חידש הממסד הציוני את היוזמה לרכישת הכותל המערבי ופיוני שכונת המוגרבים שממערב לו. היה זה ניסיון נוסף בשרשרת ניסיונות יהודיים לרכישת המקום הקדוש ונכסים בסביבתו, שהחלו בשלהי התקופה העות'מאנית. רחבת התפילה בכותל (שהייתה באותם ימים סמטה צרה) ובתי שכונת המוגרבים הסמוכים היו חלק מהקדש דתי, "ווקף אבו־מדין". לפיכך היה אפשר לרוכשם בעסקת חליפין בלבד, ולא בקנייה ישירה.

באפריל 1918 הגיע לירושלים "ועד הצירים" של ההסתדרות הציונית, בראשות חיים ויצמן. הוא החל לחפש תמיכה לעסקה בקרב בכירי הממשל הבריטי, אולם דעותיהם היו חלוקות. כמה בעלי תפקידים נענו לפנייתו, בהם מושל מחוז ירושלים רונלד סטורס, והחלו לנהל מגעים חשאיים עם ההנהגה

מי הפך את המופתי ל"שונא יהודים"?

מעדותו של כהן עולה כי ועד הצירים שכר את שירותיו של אמין אל-חוסייני כדי שיסייע בהשלמת עסקת החליפין לרכישת רחבת הכותל המערבי ופינוי שכונת המוגרבים. ממש לפני שנחתמה העסקה, הבטיח הרברט סמואל לוועד כי עם כניסתו לתפקיד הנציב העליון בכוונתו לפעול לפינוי השכונה ולהרחבתה של רחבת הכותל המערבי. בהיוודע הדבר, נסוגו חברי ועד הצירים ממימוש העסקה – והפרו את הבטחת התשלום שניתנה לאל-חוסייני בעבור שירותיו. להלן דבריו כפי שמסרם קטינאק בספרו:

בבוא ועד הצירים לא"י לירושלים [1918], ליוו אותם כהן בסיוורם בעיר העתיקה. כשראו את הכותל המערבי ואת הרחבה הקטנה והמזוהמת שלידי, אמרו כי יש לקנות ולהרוס את שכונת המוגרבים המלוכלכת, ולסדר לפני הכותל רחבה גדולה ונקיה שתהיה תפארת למקום. הם פנו אל כהן ושאלוהו האם אפשרי הדבר.

כהן הסביר כי שכונת המוגרבים היא אדמת "ווקף" (הקדש) מוסלמי, ולפי החוקה אין למכור ולקנות אדמת "ווקף" אלא ע"י חליפין, היינו שהקונה נתון ל"ווקף" תמורת הקניה אדמה ושיכון אחר. בראש ה"ווקף" עמד אז פשה ערבי, דודו של המופתי [חאג' אמין, שאז טרם מונה לתפקיד זה], ולכן יעץ להם כהן לפנות למופתי כדי שיתווך בינם לבין דודו.

לפי החלטת ועד הצירים פנה יצחק כהן אל המופתי וביקשו למצוא מקום חליפין מתאים לשכונת המוגרבים, שועד הצירים יקנה במיטב כספו, ולקבל את הסכמת דודו לחליפין אלה. בשכר התווך הובטח למופתי סך של חמשת אלפים לירות.

מצבו של אמין ביי חוסיני היה אז בכי רע. הוא היה חייב סכומים גדולים לנושיו והוצאו נגדו פסקי דין מאסר, על אי תשלום חובותיו, לכן השתדל לסדר את העניין. הוא מצא מקום חליפין מתאים והשיג את הסכמת דודו לחליפין המוצעים. העניין כולו עמד על סף הגמר.

אך באותם הימים בא הרברט סמואל (מי שהיה אח"כ נציב עליון ראשון בא"י), לבקר בירושלים [פברואר 1920]. בבקרו בכותל המערבי בלוויית ראשי ועד הצירים לא"י, סיפרו לו

על החליפין העומדים לצאת לפועל ועל הפנוי העתיד של שכונת המוגרבים. סמואל אמר להם כי חבל להוציא כספים בענין זה מאחר שהוא גמר בדעתו כי לכשימונה לנציב עליון, יהפוך את כל ירושלים העתיקה, לעיר עתיקות יפה, ויהרוס ויפנה ויוציא ממנה את כל השכונות הצפופות והמלוכלכות, וממילא תפונה הרחבה שלפני הכותל המערבי ותהיה לגן פורח.

ועד הצירים, בשמעו את הודעתו של העתיד להיות הנציב העליון, ביטל את תכנית החליפין ונמנע מלשלם למופתי את חמש אלפים הלירות שהובטחו לו, אף כי עשה את כל אשר הוטל עליו. סרוב זה מצד המוסד היהודי העליון לשלם לו את השכר המובטח, בעת צרה ומצוקה כספית, הפכו את אמין ביי חוסיני לשונא בנפש של יהודים, ואף נשבע להנקם בהם ולשלם להם כגמולם בהזדמנות הראשונה. הרבה אבדות בנפש וברכוש שלמנו אחר כך, ואולי עדיין אנו משלמים, בגלל שגיאה זו (ב' קטינאק, מאז ועד הנה, ירושלים 1961, עמ' 262-263).

"שואף להשתכר במידה יפה בעתיד"

יהושע פורת, שחקר את התפתחות הלאומיות הפלסטינית, הכיר עדות זו אך סבר שהיא מפוקפקת (צמיחת התנועה הלאומית הערבית-הפלסטינית: 1918-1929, תל אביב 1976, עמ' 211). אולם דומה שראיות נסיבתיות מאששות את מעורבותו של חאג' אמין אל-חוסייני בעסקה שנקמה, כפי שהעיד כהן. רונלד סטורס, מושל מחוז ירושלים באותן שנים, כתב בזכרונותיו כי ביקש מיועצו

אמין אל-חוסייני, תקוות ועד הצירים (איור: א' עזאם)

יצחק יהודה כהן, עד נשכח

הפגנה מוסלמית נגד הציונות, ירושלים 1920 (אוסף המושבה האמריקנית)

חיילי "הגדודים העבריים" ומתפללים בכותל, 1918 (ארכיון יד בן-צבי)

האזרחי – יכולה הייתה לסייע לו בנקל להביא לאישור עסקת החליפין המדוברת. מוסא כאט'ם היה, כנראה, אותו "פשה ערבי, דודו של המופתי", שעמד בראש הווקף כפי שציין כהן בעדותו. שכר התיווך שהובטח היה סכום עתק באותם ימים, שווה ערך לשנות עבודה רבות.

מדוע יד מושטת לא פוגשת יד אחות

מקור נוסף שמחזק את הקשר בין אל-חוסייני להסתדרות הציונית היא עדותו בפני ועדת שאו, שחקרה את הסיבות לפרוץ מאורעות תרפ"ט (אוגוסט 1929), שבה הזכיר את מעורבותו של סטורס ביוזמה לרכישת הכותל. עוד טען כי ב-1928 "הם [היהודים] הטילו על מישהו לשחד אותי ב-50,000 לירה. נקבו גם סכומים אחרים בשביל חברים אחרים של המועצה [המוסלמית העליונה]" וכי פנו לאדם אחר ו"הציעו לו לבוא ולהציע לי סכום של 400,000 לא"י לקניית המקום מידי המוגרבים, לשיחוד העתונות, לנשיא המועצה ולחברים"; בהמשך העיד המופתי כי ה"ממשלה" אמרה לו שאם לא ימכור ליהודים את השטח הוא יופקע "ויעשוהו למקום פומבי" (דבר, 8.12.1929).

בפברואר 1920 ביקר הרברט סמואל לראשונה בירושלים ונועד בעיר העתיקה עם מנחם אוסישקין, מחליפו של ויצמן בראש ועד הצירים. בראשית אפריל פרצו בעיר מאורעות תר"ף, וחאג' אמין אל-חוסייני ועארף אל עארף הואשמו רשמית בהסתה שגרמה להם. הוא נדון למאסר, שלא בפניו, וברח לעבר הירדן. כעבור חודשיים נוספים, ב-22 ביוני 1920, נפגשו המופתי כאמל אל-חוסייני ומנחם אוסישקין באירוע רשמי שנערך לרגל עזיבת המושל הצבאי הגנרל בולס. אוסישקין סירב – במופגן – ללחוץ את ידו של כאמל, בהסבירו לאחר מכן "ואיך יכולתי להושיט ידי לשלום לראש הדת, שבניה אנסו בנות ישראל?", אולם חאג' אמין נצר בזיכרונו את הפגיעה בכבוד אחיו ודרך שופט בירושלים, עמ' 223-224, 288-289. ב-1 ביולי 1920 החל סמואל בתפקידו כנציב עליון, ובאוגוסט 1920 החליט להעניק חנינה לחאג' אמין אל-חוסייני.

כאמל אל-חוסייני נפטר ב-21 במרץ 1921. ב-8 במאי החליט הנציב סמואל, בהשפעתם של יועציו ריצ'מונד וסטורס ובלחצם של החוסיינים, למנות את חאג' אמין אל-חוסייני לתפקיד המופתי של ירושלים. חאג' אמין היה למתנגד חריף לתנועה הציונית, אולם שמר על קשריו עם יהודים גם בשנות ה-30. למרות הדברים שצוטטו לעיל, פרומקין סיפר שהמופתי ביקר בביתו ב-1927 וביקש כי יתווך בינו לבין ההנהגה הציונית בענין הבחירות לעיריית ירושלים. לאחר פרעות תרפ"ט ניתקו אישים יהודים קשרים עם המופתי, אולם קטינקא המשיך בבנייה עבורו ואף שוחח עמו על הפרעות. לימים כתב כי "המופתי [...] היה אדם נוח למדי, פיקח, חריף ומנומס. לא פעם השתוממתי כיצד יכול היה אדם כמוהו להיות שונא כה אכזרי ליהודים" (מאז ועד הנה, עמ' 258).

עדותו של כהן (בתיווך קטינקא) נוגעת לשלב מוקדם בצמיחתו של חאג' אמין אל-חוסייני למנהיג. נוסף לסיבות הפוליטיות והלאומיות הידועות, היא עשויה ללמד גם על תרומתם של שיקולי כבוד ומניעים כלכליים צרים של ההנהגה בשני הצדדים לליבוי הסכסוך היהודי-ערבי. סוגיה זו דורשת עיון מעמיק.

הנציב סמואל והמופתי כאמל אל-חוסייני, יולי 1920 (אוסף המושבה האמריקנית)

הערבי ג'בריל חדאד ביי לפעול לקידום היוזמה של ועד הצירים לרכישת הכותל המערבי ופינוי שכונת המוגרבים באמצעות עסקת חליפין. חדאד, לדברי סטורס, סבר "שסיכוייה קלושים מאוד". לקראת מימוש העסקה פעל המשרד הארץ-ישראלי, הזרוע המבצעת של ההסתדרות הציונית, להכשרת הלבבות בקרב הציבור הערבי והמנהיגים המעורבים באישורה. עורך הדין אהרן מני ציין כי לשם כך נעזר בערבי המקורב לחדאד: "אחד מבני המשפחות הנכבדות [...] שואף לעבוד ביסוד הדבר, בתקווה להשתכר במידה יפה בעתיד [...] יעשה תעמולה לטובתנו גם בין שורות הערבים" (מכתב לי' טהון, 10.9.1918). אותו מקורב לא צוין בשמו, אולם השופט גד פרומקין ציין בספרו האוטוביוגרפי את קרבתו של חדאד לחאג' אמין, בן למשפחת חוסייני המכובדת:

האיש אשר ישב על יד דלת משרדו של חדאד, ספק לבלר ספק שמש, הציג את עצמו לפני כאמין אל חוסייני, בנו של מופתי ירושלים המנוח – אחמד סעיד אפנדי ואחיו של מופתי ירושלים

באותו זמן, קאמל אפנדי חוסייני (דרך שופט בירושלים, עמ' 206).

אחיו למחצה של חאג' אמין, כאמל אל-חוסייני, אכן היה אז המופתי של ירושלים. עמדותיו כלפי הציונות וכלפי הבריטים היו מתונות. דודם של כאמל ואמין, מוסא כאט'ם אל-חוסייני, עמד באותן שנים בראש עיריית ירושלים, עד שהודח בשל חלקו בהסתה שהביאה למאורעות תר"ף (אפריל 1920). בדצמבר 1920 נבחר מוסא כאט'ם לנשיא הוועד הפועל הערבי, המוסד המקביל לוועד הצירים הציוני. הימצאותם של בני משפחתו הנזכרים בעמדות מפתח בירושלים – בתחום הדתי ובתחום

לעיון נוסף

1. מ' ארנוולד, "המופתי מחופש ל'בלונדינית' מבלה בפורים בתל-אביב", האומה, 193 (2014), עמ' 55-59.
2. ד' גורן, "מאמצי היהודים לקניית אחיזה בכותל המערבי ובסביבתו", אריאל, 180-181 (יולי 2007), עמ' 125-136.
3. ד' עמית, "לקורות חוות כהן ליד כפר עציון", א' שילר (עורך), ספר זאב וילנאי, א, ירושלים 1984, עמ' 361-364.
4. א' פפה, אצולת הארץ: משפחת אל-חוסייני, ביוגרפיה פוליטית, ירושלים 2002, עמ' 173-271.